

ZAŁĄCZNIK nr 1

OPIS MODELU USAMODZIELNIENIA.

Wstęp

Cały proces wychowania służy przygotowaniu do samodzielności. W dobrze funkcjonującej rodzinie dziecko stopniowo uzyskuje coraz większy zakres swobody, rośnie jego samodzielność i autonomia. Pojawiają się nowe obowiązki, zadania oraz realne konsekwencje podejmowanych decyzji. Dużą rolę w wychowaniu pełni też pozytywna więź emocjonalna między rodzicami a dzieckiem, dzięki której dziecko się stara, bo zależy mu na rodzicach. Rodzice przekazują dziecku swoje wartości, normy i wzorce poprzez codzienne życie. Z rodziny dziecko wynosi stosunek do siebie, nadzieje, oczekiwania wobec świata i najbliższych, obraz rodziny, wzory żony, męża, rodzica a także urazy, kompleksy i obawy.

Model usamodzielniania, którego opis i założenia przedstawiamy poniżej jest procesem korekcyjnym. Adresowany jest do młodych osób, których doświadczenia, uzyskane w okresie dzieciństwa i dorastania mogą stać się przyczyną poważnych problemów w ich dorosłym życiu.

Osobę, której zadaniem jest pomoc w przygotowaniu wychowanka do dorosłości nazwalimy asystentem usamodzielniania, ponieważ idea asysty najbardziej pasuje do celów, które sobie w tym procesie stawiamy.

„Asysta jest metodą pracy z osobami wykluczonymi, opartą na wprowadzeniu indywidualnego towarzysza i doradcy, który kompleksowo wspiera, motywuje i prowadzi podopiecznego przez cały proces reintegracji społecznej i zawodowej, nakierowany na osiągnięcie samodzielności życiowej poprzez pełen i trwały powrót do społeczeństwa, w sposób i czasie dostosowanym do potrzeb osoby¹.”

Celem pracy asystenta usamodzielniania jest przygotowanie wychowanka opuszczającego opiekę zastępczą do samodzielności życiowej. Zadaniem asystenta jest wspieranie, motywowanie i towarzyszenie wychowankowi, prowadzące do uzyskania samodzielności. Głównym założeniem tej metody jest indywidualizacja: każda osoba objęta pomocą stawia sobie własne cele, dąży do nich własną drogą, może też potrzebować na to różnego czasu. Asystowanie jest narzędziem skierowanym do osób, rodzin i środowisk, którym obecnie funkcjonujący system pomocy nie jest w stanie zapewnić odpowiedniego wsparcia.

¹ A. Dębska-Cenian *Standard asystowania w: Od ulicy do samodzielności życiowej. Standardy...*A. Cenian-Dębska, P. Olech, Gdańsk 2008

Tworząc model programu usamodzielnienia opieraliśmy się zarówno na własnych doświadczeniach związanych z wypracowaniem metody indywidualnej asysty rodzinnej w ramach PIW EQUAL DRUGA SZANSA (A0283), jak i doświadczeniach brytyjskich, uzyskanych dzięki współpracy międzynarodowej z partnerem z Wielkiej Brytanii.

Założenia zawarte w ustawie „Children Leaving Act 2000”, regulującej obowiązki gmin wobec wychowanków opuszczających opiekę zastępczą, w dużym stopniu pokrywały się z naszymi doświadczeniami i przemyśleniami. Najważniejszą podnoszoną kwestią, było budowanie programu usamodzielnienia możliwie wcześniej („planowanie usamodzielnienia nie powinno mieć miejsca w dniu kiedy wychowanek kończy 16 lat, powinno być integralną częścią ocen i weryfikacji podczas całego pobytu w opiece zastępczej”²). Program usamodzielnienia ma być „żywym” dokumentem podlegającym nieustannej ocenie i ewaluacji. Powinien być oparty o diagnozę wychowanka, zaakceptowany przez niego oraz skonsultowany z innymi ważnymi osobami. Działania podejmowane wobec wychowanka powinny być planowane zgodnie z trzema głównymi zasadami:

- czy proponowane rozwiązania byłyby wystarczająco dobre dla mojego dziecka,
- czy mam plan zapasowy, jeżeli obecne działania okażą się niezgodne z oczekiwaniami,
- czy plan wsparcia jest dostosowany do indywidualnych potrzeb wychowanka, czyli do osoby mającej szczególne potrzeby i więcej trudnych doświadczeń niż jej rówieśnicy.

Dzięki cytowanej ustawie i kontaktom z brytyjskimi pracownikami socjalnymi, pracującymi zgodnie z tymi standardami oraz przeprowadzonym w ramach projektu badaniami, mieliśmy okazję przekonać się, jak bardzo różni się podejście do usamodzielniania wychowanków w Polsce i Wielkiej Brytanii. Największe różnice dotyczą intensywności i jakości pomocy, indywidualizacji, stałego poprawiania i ewaluacji programu oraz podmiotowego traktowania wychowanka.

W Polsce proces usamodzielnienia wychowanków opuszczających opiekę zastępczą, rozpoczynany jest 2-3 miesiące przed ukończeniem przez wychowanka 18 roku życia. Dotyczy głównie wsparcia finansowego, czasem pomocy w sprawach formalnych, rzadziej proponowany jest udział w kursach zawodowych. Wychowanek najczęściej nie pisze żadnego planu usamodzielnienia, tylko podpisuje przygotowany przez pracownika socjalnego dokument, a opiekun usamodzielnienia pełni swoją funkcję formalnie. Gdy jest nim pracownik Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie (PCPR) lub wychowawca domu dziecka jego kontakty z wychowankiem podczas procesu usamodzielnienia sprowadzają się do paru spotkań, związanych z dostarczaniem zaświadczeń i podpisywaniem dokumentów.

W tym kontekście wydaje się, że najbardziej efektywną formą interwencji socjalnej, która zwiększa szanse na samodzielne radzenie sobie w życiu jest objęcie wszystkich wychowanków, opuszczających opiekę zastępczą, pomocą asystenta usamodzielnienia.

² „Children Leaving Act 2000”,

Założenia

Skuteczna pomoc w usamodzielnieniu powinna stanowić odpowiedź na problemy wychowanków. Według prawa, dzieci mogą być umieszczane poza swoją rodziną, gdy ta nie wypełnia swoich funkcji, a pomoc jej udzielana nie przynosi efektów.

Niestety większość dzieci trafia do placówek opiekuńczo-wychowawczych lub rodzin zastępczych z powodu, biedy, problemów z nauką i na pewno przed wyczerpaniem możliwości udzielenia rodzinie pomocy. Dzieci te pochodzą z rodzin, które mają wiele problemów: socjalnych, emocjonalnych, zdrowotnych. Wiele z tych rodzin od kilku pokoleń żyje w biedzie, pod presją wielu problemów, w trudnych warunkach socjalnych, bez pracy i stałych dochodów. W środowisku tym nierzadko jest wiele konfliktów, występuje przemoc i uzależnienia. Dorośli żyją z dnia na dzień, utrzymują się z drobnych przestępstw, alimentów, zasiłków i darów.

Do opieki zastępczej trafiają też dzieci z rodzin, które nie poradziły sobie z kryzysem (choroba, utrata pracy, rozwód, śmierć jednego z rodziców) i nie otrzymały pomocy.

Dzieciom chowanym w trudnych warunkach, brakuje poczucia bezpieczeństwa, nie mają stabilnej, przewidywalnej sytuacji i oparcia w dorosłych. Ich podstawowe potrzeby fizyczne i emocjonalne są słabo i nieregularnie zaspokajane. W wielu domach nie ma stałych reguł, brakuje jasnych i stabilnych oczekiwań. Dzieci żyją w stałym napięciu wynikającym z konfliktów i kryzysów rodzinnych. Mają wiele zaniedbań zdrowotnych: nie zdiagnozowane wady rozwojowe, brak szczepień, badań, bilansów. W wielu rodzinach się nie gotuje, członkowie rodziny odżywiają się nieregularnie i nieracjonalnie (słodycze, fast-foody). Rodzice przekazują dzieciom ubogie dziedzictwo kulturowe (wzorce, normy, wiedza o świecie). Mają one również mały zasób słów, często nie rozumieją języka, którym posługują się rówieśnicy z innych środowisk i nauczyciele. Nie mają dostępu do komputerów, zajęć artystycznych, sportowych, edukacyjnych. Często są niedomyte i źle ubrane, co nierzadko powoduje niechęć i izolację ze strony rówieśników i status „czarnej owcy” w szkole.

W związku z tym, że żyją w stałym napięciu, nie potrafią się koncentrować i mają słabą pamięć. Ponieważ stale walczą o uwagę (np. destrukcją) mają wiele problemów w szkole. Żyją z godziny na godzinę i podobnie jak ich rodzice, nie planują niczego na przyszłość, brakuje im poczucia sprawczości, nie wierzą w siebie. Unikają ryzyka, unikają porażek. Są nieufni wobec innych, zwłaszcza wobec dorosłych. Nie umieją działać długofalowo, uczyć się na błędach. Brakuje im odpowiedzialności za siebie i swoje życie oraz nadziei na zmianę. Są bierne, roszczeniowe, mają nierealistyczne wyobrażenia i oczekiwania. Mają natomiast wiele form kompensacji: kłamstwa, fantazje, uzależnienia, manipulacje, gry, pozory.

Część z nich, w wyniku interwencji szkoły lub służb społecznych, wbrew własnej woli i woli rodziców, umieszczana jest w placówkach lub rodzinach zastępczych, mających zabezpieczyć im dobre warunki, możliwość rozwoju i bezpieczeństwo.

Gdy trafiają do placówki muszą się obronić lub wywalczyć sobie pozycję w grupie, dostosować się do systemu, nauczyć konformizmu, wyrachowania, manipulacji dorosłymi. Jednocześnie, mając zabezpieczoną obsługę, uczą się bierności, tego że co prawda niewiele mogą, ale też niewiele muszą i nic od nich nie zależy. Osoby, które się buntują i sprawiają problemy, kierowane są do placówek resocjalizacyjnych (ponad połowa wychowanków ośrodków resocjalizacyjnych była w domu dziecka) lub szpitali psychiatrycznych.

Z badań I. Obuchowskiej wynika, że długi pobyt w placówce sprzyja występowaniu takich cech jak: obniżona samoocena, brak aspiracji, lęk przed opuszczeniem placówki i rozpoczęciem samodzielnego życia³.

Niewielka część dzieci trafia do niespokrewnionych rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka. Ponieważ jednak trafiają tam wbrew własnej woli i woli swoich rodziców, buntują się, stawiają opór, łamią reguły i zasady. Problemy z zachowaniem nasilają się w okresie dojrzewania i są źródłem wielu konfliktów, żali, narastającej wzajemnie niechęci, kończącej się czasem „oddaniem” wychowanka do placówki. Większość dzieci wychowywanych w rodzinach zastępczych wychowuje się jednak w rodzinach spokrewnionych (85%) związanych przez babcię lub dziadków, powodowanych nierzadko motywacją finansową. Często mieszkają wspólnie z dziadkami i swoimi rodzicami, a rodzina zastępcza jest fikcją.

Główne problemy młodzieży przygotowującej się do usamodzielnienia, sprowadzają się do:

- braku poczucia własnej wartości,
- niskiego poczucia sprawczości,
- braku poczucia bezpieczeństwa,
- braku zaufania do innych,
- braku realnej oceny własnych możliwości,
- wrażliwości na punkcie własnej godności (reagują agresją gdy czują się upokarzani),
- skutków wychowania w biedzie i niedostatku (egoizm, egocentryzm, agresja),
- braku wiedzy o świecie i umiejętności społecznych i zadaniowych.

Nie potrafiąc rozwiązać swoich problemów, szukają sposobów, by sobie z nimi poradzić i są to najczęściej doraźnie skuteczne metody kompensacji takie jak:

- alkohol i narkotyki,
- kłamstwo,
- manipulacje,
- pozory,
- gry komputerowe lub brylowanie w sieci.

³ I. Obuchowska: *Dziecko w rodzinie zastępczej i instytucji*. (1997)

Wspólną cechą wielu młodych osób wchodzących w uzależnienia jest łatwość życia w wyobrazeniach. Często zaciera im się granica między rzeczywistością a fikcją. Wszystko można sobie wyobrazić i wytłumaczyć. Uzależniająca jest przede wszystkim to, że to co w rzeczywistości jest trudne, kosztowne, wymaga wielu starań i mimo to często się nie udaje, w wyobrazeniach jest możliwe, proste i łatwe. Istotą takiego sposobu radzenia sobie jest kłamstwo i tworzenie pozorów.

Głównym źródłem problemów, deficytów i niepowodzeń tej grupy są problemy emocjonalne. Bez rozwiązania tych problemów wychowanek nie ma motywacji do nauki, czy podnoszenia kwalifikacji. W rozwiązaniu problemów emocjonalnych może pomóc osoba, której uda się uzyskać zaufanie wychowanka i choćby wstępną motywację do zmiany.

Proponowany model usamodzielnienia zakłada podjęcie pracy z wychowankiem, gdy ma on 14-15 lat oraz kilkuletnią pracę bazującą na zaufaniu i więzi, której celem jest przede wszystkim rozwiązanie problemów emocjonalnych blokujących rozwój. Cały proces usamodzielnienia prowadzony jest przez jedną osobę - asystenta usamodzielnienia, który jest w stałym i intensywnym kontakcie z wychowankiem oraz ze wszystkimi ważnymi dla niego osobami. Koordynuje także pozostałe działania wspierające rozwój wychowanka. Pomoc asystenta ma charakter zindywidualizowany, jest dostosowana do potrzeb i możliwości wychowanka, dotyczy wyłącznie spraw i obszarów wspólnie uzgodnionych z podopiecznym. Asystent w swojej pracy nie łączy różnych ról zawodowych wobec wychowanka (np. kuratora czy pracownika socjalnego od którego zależy przyznanie świadczeń finansowych). Wychowanek akceptuje osobę asystenta, w razie konfliktu lub chęci zmiany opiekuna może odwołać się do osoby sprawującej nadzór na pracę zespołu asystentów.

OPIS MODELU USAMODZIELNIENIA

I etap - pomoc w rozwiązywaniu problemów zgłaszanych przez wychowanka.

Celem pierwszego etapu pracy jest nawiązanie kontaktu z wychowankiem i umotywowanie go do zmiany. Etap ten służy nawiązaniu kontaktu i zbudowaniu relacji opartej na więzi emocjonalnej i zaufaniu. Aby na dalszych etapach była możliwa pomoc w problemach emocjonalnych niezbędny jest dobry kontakt i zaufanie. Po wzajemnym poznaniu się przez asystenta i wychowanka, oraz wyjaśnieniu na czym może polegać pomoc, zawierany jest wstępny kontrakt, który określa bardzo ogólnie cel pracy: *pomoc w rozwiązaniu problemów*.

Asystent pomaga wychowankowi w zgłaszanych przez niego problemach, stara się go dobrze zrozumieć, słucha, podąża za nim, stara się wczuć w jego sytuację. Pomaga tylko w tym, czego chce wychowanek i tylko na tyle, ile on chce. Wspiera jego aktywność, nie wyręcza, nie narzuca, nie ocenia - pyta, pomaga i towarzyszy. W tym samym czasie możliwa jest też praca socjalna z rodziną wychowanka, jeżeli zarówno on jak i jego rodzina będą taką formą pomocy zainteresowani.

Najważniejsze jest uzyskanie własnej motywacji wychowanka do podejmowania konstruktywnych działań. Wychowanek zaangażuje się w sprawy, które są dla niego ważne, asystent stara się więc wspierać każdą konstruktywną aktywność wychowanka.

1. Szczególnie pomaga, gdy wychowanek wycofuje się.
2. Wspiera w każdej samodzielnej próbie poradzenia sobie – ważniejsze jest to, że wychowanek zrobi coś sam, niż uzyskanie optymalnego efektu.
3. Towarzyszy i wspiera, ale nie wyręcza.
4. Pomaga najmniej jak to jest niezbędne.

W odbudowie poczucia wartości i wiary we własne siły wychowanka bardzo ważny jest sposób traktowania go przez asystenta. Asystent pracując z wychowankiem respektuje jego decyzje, jest partnerski, traktuje go z szacunkiem. Przede wszystkim unika:

1. arbitralności,
2. pouczania,
3. oceniania,
4. okazywania lekceważenia i pogardy.

Najczęściej taka pomoc sprawdza się w działaniu, więc problemy zgłaszane przez wychowanka są coraz poważniejsze i dotyczą bardziej osobistych sfer. Gdy asystent dotrzymuje słowa, jest zaangażowany i szczerzy, wychowanek stopniowo nabiera do niego zaufania. Gdy widzi, że sam z niewielką pomocą radzi sobie coraz lepiej, zaczyna wierzyć, że może coś osiągnąć samodzielnie. Ważnym celem tego etapu jest też uodpornienie na trudności i niepowodzenia. Te dzieciaki przede wszystkim uciekają przed trudnościami. Uważają, że nie warto próbować, bo na pewno im się nie uda. Celem postępowania jest sprowokowanie wychowanka do uczenia się na próbach i błędach.

Jakie problemy mogą być rozwiązywane na tym etapie pracy:

1. relacje z rówieśnikami,
2. relacje z rodziną,
3. problemy w szkole, z nauką,
4. problemy w placówce lub rodzinie zastępczej (RZ) (relacje z rówieśnikami, wychowawcami, opiekunami zastępczymi).

Asystent stara się zrozumieć wychowanka i traktuje go z szacunkiem, życzliwością, tolerancją i po partnersku. Zostawia mu dużo miejsca na własne oceny i decyzje dotyczące sposobu rozwiązywania kolejnych problemów, nawet jeżeli nie są zbyt efektywne. Ważne jest, by wychowanek możliwie wiele rzeczy robił po swojemu i zawdzięczał je sobie. Samo towarzyszenie mu i wspieranie, gdy pod wpływem trudności chce zrezygnować, jest mu bardzo pomocne. Asystent zabiega przede wszystkim o to, by wychowanek się nie wycofywał, by zaakceptował to, że niewiele udaje mu się za pierwszym razem, by próbował dalej i uczył się na błędach. Omawia z nim to, co się udało, a co nie. Wspólnie szukają błędów i możliwych rozwiązań na przyszłość. Najważniejsze, żeby młody człowiek mógł się stopniowo przekonać, że czyni postępy, że udaje mu się coraz więcej, i że zawdzięcza to przede wszystkim sobie. Że chwilowa porażka to nie jest kolejne upokorzenie ale nauka. Asystent w swojej pracy unika arbitralności, oceniania i pouczania.

Rozwiązanie najbardziej absorbujących problemów i zaspokojenie potrzeb wychowanka jest niezbędne do odblokowania jego energii, wzrostu poczucia sprawczości i wartości. Zakładanym efektem tego etapu jest wzrost poczucia bezpieczeństwa, objawiający się zarówno w relacji z asystentem, jak i w większej samodzielności i odwadze. Wychowanek potrafi otwarcie prosić o pomoc, samodzielnie próbuje rozwiązywać bieżące problemy, nie unika trudności, uodparnia się na porażki. Przestaje się bać niepowodzenia i ośmieszenia, przekonuje się też, że jak naprawdę się postara to częściej mu się udaje. Wtedy staje się możliwe przejście do następnego etapu pracy.

II etap - pomoc w rozwiązywaniu problemów emocjonalnych

Kiedy wychowanek zacznie ufać pomagającemu mu asystentowi i poczuje się w tej relacji bezpiecznie, asystent rozpoczyna z wychowankiem rozmowy na temat jego charakteru, problemów emocjonalnych, urazów, kompleksów, obaw itp. Wspólnie poszukują zrozumienia zarówno specyficznych, ograniczających rozwój osobisty problemów wychowanka jak i ich źródeł w przeszłości lub obecnej sytuacji.

Pomoc w tym etapie zaczyna się od wspólnego przygotowania diagnozy problemowej wychowanka. Wychowanek, przy pomocy asystenta, próbuje odpowiedzieć sobie na pytania dotyczące tego jaki jest i jaki chciałby być, co potrafi, a czego nie i czego chciałby się nauczyć. Diagnoza zawiera rejestr problemów i potrzeb oraz deficytów i silnych stron wychowanka. Asystent pomaga w zrozumieniu jego konstruktywnych i destrukcyjnych zachowań, które służą radzeniu sobie z problemami. Jeżeli wychowanek dobrze zrozumie jaki jest i dlaczego ma określone problemy, łatwiej mu będzie zmienić lub zaakceptować siebie. W tym czasie ważne jest też ułatwienie wychowankowi kontaktów z rodziną naturalną, pomoc w zrozumieniu swoich bliskich, przełamanie mitów na temat swojej historii.

Po zrobieniu diagnozy, która cały czas podlega weryfikacji, asystent zawiera z wychowankiem kontrakt, dotyczący obszarów i problemów, które wychowanek chce zmienić lub rozwiązać. Kontrakt zawiera też zadania, które wychowanek przed sobą stawia i formy pomocy asystenta. W tym okresie praca służy głównie rozwiązywaniu problemów emocjonalnych, poprzez:

1. zmianę zachowania (np. robię coś mimo lęku),
2. zdobywanie nowych doświadczeń,
3. godzenie się z realiami.

Zmiana zachowania może dotyczyć przełamywania obaw, oporu, destrukcji, wytrzymania napięcia. Wychowanek doświadczając skutków innego zachowania, widzi, że jest to możliwe, zdobywa nowe doświadczenia i poznaje nowe możliwości. W każdej sprawie ma wybór. Może uznać, że woli postępować jak do tej pory, bo tak łatwiej, a jemu tak bardzo na danej sprawie nie zależy, ale ma też świadomość, że może zmienić swoje postępowanie. Wybierając dotychczasowy sposób funkcjonowania, godzi się ze skutkami swojego postępowania. W ten sposób poznaje też cenę zmiany i jej braku. Jeżeli do tej pory wierzył, że to, jak komuś się układa zależy od szczęścia lub pecha w życiu, teraz ma okazję się przekonać się, że sukces najczęściej jest wynikiem pracy, a „pech” nierzadko jest skutkiem lenistwa i zaniechania. Stopniowo uzyskuje kontrolę nad swoim życiem i zaczyna dostrzegać realne zależności. Przełamując obawy, ryzykując, konfrontując się z trudnymi dla siebie uczuciami stopniowo uwalnia się od nich. Zaczyna rozumieć, że jego życie zależy głównie od niego i osiągnie tyle, na ile się postara. Zdobywa nowe doświadczenia, nabiera pewności siebie, urealistycznie też swoje aspiracje.

Zakładanym efektem tego etapu jest uzyskanie przez wychowanka uporządkowanego, spójnego obrazu samego siebie. Świadomość swoich słabych i silnych stron służy odbudowie poczucia wartości – daje szansę na realistyczną i adekwatną samoocenę. Zwiększa poczucie sprawczości, zaufanie do siebie i innych ludzi. Rezultatem analizy jest uzyskanie świadomości swoich potencjałów, braków, aspiracji i celów. Wychowanek odpowiada sobie na pytania:

- kim jestem i jaki jestem,
- jaki chciałbym być,
- czego mi brakuje,
- czego muszę się nauczyć.

III etap – przygotowanie do budowania bliskich relacji i założenia rodziny

Pomoc w tym etapie dotyczy ważnych i trudnych dla wychowanka problemów. Wychowanek ma najczęściej wiele destrukcyjnych wzorców dotyczących miłości i bliskości wyniesionych z dzieciństwa. Jednocześnie ma też wiele niezaspokojonych potrzeb i nierealistycznych oczekiwań. Ten etap pracy dotyczy przygotowania do funkcjonowania w bliskich, opartych na zaufaniu związkach. Pomocne jest przeanalizowanie z wychowankiem jego dotychczasowych istotnych relacji – jak w nich funkcjonował, na czym mu zależało, czego się obawiał.

Asystent pomaga wychowankowi w zrozumieniu siebie i swoich zachowań w relacjach. Wychowanek bardzo często, bojąc się odrzucenia, ucieka z bliskich relacji nie mogąc znieść napięcia wynikającego z obaw będących skutkiem dotychczasowych doświadczeń. W efekcie jest samotny lub wchodzi w destrukcyjne związki. Często nie jest świadomy przyczyn i skutków swego postępowania. W tym etapie wychowanek powinien zrozumieć swoją historię, historię swoich rodziców, skutki i wpływ przeszłości na jego charakter.

Warto, też żeby wychowanek przyjrzał się skutkom doświadczeń z opieki zastępczej: instrumentalne traktowanie innych, nieufność, manipulacje, pozory itp. Ważna jest na tym etapie relacja z asystentem. Jeżeli wychowanek czuje życzliwość, tolerancję, szacunek i szczerłość asystenta, może przyrzeć się swoim obawom i otwarcie o nich rozmawiać. Wtedy uświadamia sobie nieadekwatność swoich przekonań i wzorców. Asystent wspiera wychowanka w podejmowaniu prób wchodzenia w pierwsze związki erotyczne, przyjaźnie, pomaga mu lepiej zrozumieć swoje potrzeby i oczekiwania. Rozmawia z nim o oczekiwaniach wobec partnera, wyobrażeniach na temat rodziny, wychowywania dzieci.

Dla kobiety pierwszym wzorem mężczyzny jest zwykle jej ojciec, szczególnie wtedy, gdy uczestniczył w jej wychowaniu. Podobnie dla mężczyzny pierwowzorem kobiety jest jego matka. Z doświadczeń tych dziecko wynosi zarówno różne nadzieje i oczekiwania, jak i obawy i urazy. Znaczenie mają nie tylko relacje dzieci z rodzicami, ale także wzajemne relacje rodziców. Ważna jest też dynamika tych relacji, ich stopniowa ewolucja i ostateczny finał. W wielu rodzinach przekazywane dzieciom wzorce mają charakter destrukcyjny. Są oparte przede wszystkim na kłamstwie, manipulacji, dominacji, rozgrywkach i przemocy. To wszystko kształtuje późniejsze oczekiwania dziecka wobec własnego partnera i własnej rodziny. W związku z tym pomocna bywa też praca w grupie osób o podobnych doświadczeniach. Propozycją mogą być, na przykład, warsztaty poświęcone relacjom w rodzinie naturalnej, wzorcom z niej wyniesionym, oczekiwaniom związanym z miłością itp. W załączeniu przykładowy program warsztatów poświęconych tej tematyce.

Przygotowanie do założenia rodziny, przełamanie nieufności do ludzi, wsparcie w poszukiwaniu przyjaciół stanowi odpowiedź na główne problemy wychowanków, z którymi borykają się po opuszczeniu opieki zastępczej. Zakładanym efektem tego etapu jest uzyskanie przez wychowanka motywacji i gotowości do wchodzenia w bliskie związki (przyjaźń, miłość).

IV etap – trening umiejętności społecznych i zadaniowych

Kiedy rozwiązane zostaną podstawowe problemy emocjonalne, wychowanek zaczyna planować własny rozwój. Podobnie jak w poprzednich etapach asystent wspiera, motywuje, ale nie narzuca. W tym okresie pomaga wychowankowi w znalezieniu możliwości zdobywania konkretnych umiejętności, koordynuje różne zadania. Wspólnie z wychowankiem przygotowują rejestr deficytów w zakresie umiejętności:

- społecznych,
- zadaniowych,
- związanych z samoobsługą,
- dotyczących wiedzy o świecie, zainteresowań.

Pomocny w realizacji tego zadania jest „Rejestr dyspozycji i umiejętności dorastającego” (Załącznik nr 1.6)

Następnie, wspólnie z asystentem wychowanek weryfikuje kontrakt i formułuje plan usamodzielnienia. Plan może zawierać różne zadania, powinien jednak być realistyczny, możliwy do realizacji i określony w czasie. Plan może zawierać np. podjęcie pracy zarobkowej, poszukiwanie zainteresowań, poznawanie nowych ludzi i środowisk. Wychowanek może zaplanować zdobycie określonych kwalifikacji (kurs masażu, fryzjerski, prawo jazdy, języki obce, obsługa komputera, budowa stron internetowych itp.), wspólny wyjazd ze znajomymi, naukę gotowania. Wychowanek co najmniej raz na kwartał omawia efekty i weryfikuje swój plan z asystentem. Podobnie jak w poprzednich etapach pracy asystent głównie wspiera, towarzyszy w kryzysach, pomaga wyciągać wnioski z niepowodzeń. Cały czas stara się, żeby jak największa ilość działań wynikała z chęci, niezależnych wyborów i aktywności wychowanka.

W tym okresie ważne jest zdobywanie nowych doświadczeń związanych z pracą, nauką, innymi ludźmi i poznawaniem świata. Dzięki zadaniom realizowanym w tym etapie wychowanek nabywa i rozwija konkretne umiejętności społeczne i zadaniowe. Zwiększa się rola asystenta jako koordynatora, który pokazuje różne możliwości aktywności, pomaga w wyborze i uzyskaniu dostępu do nich. Umiejętności społeczne, zadaniowe i samoobsługi mogą być kształtowane również na wspólnych wyjazdach z rówieśnikami, w grupie terapeutycznej, grupie wsparcia. Pomocne może być też podjęcie wolontariatu, udział w warsztatach dotyczących aktywnego poszukiwania pracy, czy umiejętności poruszania się w urzędach. Wychowanek sam decyduje, z których możliwości skorzysta.

Celem tak rozumianego przygotowania do samodzielności nie jest nauczenie wychowanka określonych umiejętności, ale przełamanie barier utrudniających uczenie się i rozwój. Sukcesem w realizacji tego programu jest przełamanie kompleksów i zahamowań, uzyskanie poczucia sprawczości i wiary we własne siły, umiejętność przyjmowania niepowodzeń i uczenia się na próbach i błędach.

Praca z rodziną wychowanka

Ponieważ wieku wychowanków placówek i niespokrewnionej opieki zastępczej wraca do swoich rodzin, ważne jest, aby asystent usamodzielnienia nawiązał kontakt i podjął pracę z rodziną wychowanka (jeżeli istnieje taka możliwość). Ważne jest rozpoczęcie kontaktów od pomocy w rozwiązaniu problemów socjalnych rodziny, ponieważ jest to naturalny sposób nawiązania relacji, a bez uzyskania podstawowego poczucia bezpieczeństwa członków rodziny niemożliwa jest praca nad odbudową relacji z wychowankiem odebrany z domu. Zneutralizowanie najbardziej palących problemów socjalnych rodziny, uwalnia energię i uwagę jej członków pochłoniętą dotychczas sprawami codziennymi.

Efekty, jakie może przynieść odpowiednia praca nad rozwiązywaniem podstawowych problemów socjalnych rodziny to:

- zbudowanie kontaktu asystenta z członkami rodziny opartego na zaufaniu, wiarygodności, czytelności i autentyczności,
- dobre poznanie i zrozumienie rodziny przez pomagającego,
- przekonanie członków rodziny o użyteczności pomocy,
- wzrost poczucia bezpieczeństwa rodziny poprzez rozwiązanie najbardziej palących spraw i obecność życzliwego, zaangażowanego rzeczownika,
- wzmocnienie odpowiedzialności za swoje życie osób z rodziny,
- odbudowa poczucia współodpowiedzialności za sytuację bytową rodziny,
- odblokowanie uwagi na inne sprawy poza bieżącymi problemami socjalnymi,
- odbudowanie motywacji i podjęcie przez rodzinę aktywności do uzyskania trwałej zmiany.

Celem pracy z rodziną wychowanka jest, więc pomoc w rozwiązaniu problemów socjalnych, przygotowanie na powrót wychowanka do domu, pomoc we wzajemnym zrozumieniu i odbudowie relacji, ewentualnie w pogodzeniu się z rozstaniem.

Asystent prowadząc proces usamodzielnienia, nawiązuje też kontakt ze wszystkimi istotnymi dla wychowanka osobami: wychowawcami z placówki, opiekunami zastępczymi, nauczycielami itp. Celem kontaktów z ważnymi osobami z otoczenia wychowanka jest uzyskanie ich zrozumienia i pomocy w realizacji programu usamodzielnienia.

Działania towarzyszące wdrażaniu modelu usamodzielnienia

W pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem pomocne jest, gdy asystent usamodzielnienia dysponuje możliwością pomocy w realizacji zadań związanych z treningiem umiejętności. Może przy tym korzystać z możliwie różnorodnej oferty np. nawiązać współpracę z Fundacją Robinsona Crusoe, Fundacją Św. Mikołaja, lokalnymi organizacjami pozarządowymi czy PCPR. Pomocne jest też wsparcie biznesu: firm mogących przyjmować na staże czy praktyki wychowanków, otaczając ich wsparciem i zrozumieniem.

Wychowanek, przy pomocy asystenta, uzyskuje dostęp do możliwości wolontariatu, uzyskania dorywczych prac zarobkowych, kursów, szkoleń, pomocy w nauce, kursów językowych, dotarcia do grupy wsparcia, aktywnych form wypoczynku, kół zainteresowań, zajęć artystycznych, sportowych itp.

Ważne jest, żeby ta oferta była możliwie szeroka i by wychowanek zachował możliwość wyboru. Większość tych form powinna być wprowadzana pod koniec procesu usamodzielnienia, jako wsparcie w rozwoju. Jednak każdy program mając zindywidualizowany charakter może zakładać wymienione działania w dowolnym etapie procesu, w zależności od potrzeb, gotowości i celów wychowanka.

**ZASADNICZYM ELEMENTEM PRACY ASYSTENTA USAMODZIELNIENIA JEST
WZBUDZANIE I PODTRZYNYWANIE MOTYWACJI
NA KAŻDYM Z ETAPÓW PRACY Z WYCHOWANKIEM**

Wskaźniki odróżniające prace metodą asystentury od innych metod pracy⁴.

1. DOBROWOLNOŚĆ – pomoc jest realizowana wyłącznie przy dobrowolnym udziale wychowanka w realizacji programu.
2. UCZESTNICTWO - akceptacja relacji z asystentem usamodzielnienia, zgoda na aktywny udział.
3. PROWADZENIE I KIEROWNICTWO ZE STRONY OSOBY WSPIERANEJ – podmiotem relacji jest wychowanek, przedmiotem - wyrażane przez niego problemy.
4. WSPIERANIE – wspieranie wysiłku i starań wychowanka podejmowanych w celu osiągnięcia samodzielności.
5. MOŻLIWOŚĆ UCZENIA SIĘ – wyważenie zależności między wspieraniem a edukowaniem.
6. KIEROWANIE DO OKREŚLONEGO CELU – wspieranie konstruktywnych działań wychowanka.

Proces usamodzielnienia jest:

- a) rozciągnięty w czasie,
- b) wymaga pracy opartej na podejściu indywidualnym, dostosowanym do potrzeb wychowanka,
- c) koncentruje się na pokonywaniu barier, które utrudniają rozwój i uzyskanie samodzielności życiowej.

⁴ Za A. Dębska-Cenian *Asystowanie osobie bezdomnej i zagrożonej bezdomnością, standard wypracowany w ramach projektu PIW EQUAL*

Osiągnięcie samodzielności przez wychowanka wymaga pracy w następujących obszarach:

- pracy socjalnej (rozwiązywania bieżących problemów życiowych),
- pracy psychologicznej (dotyczącej problemów emocjonalnych),
- aktywizacji społecznej,
- pracy z rodziną,
- edukacji,
- przygotowania do podjęcia pracy.

Do prawidłowej realizacji działań asystenta konieczne jest opracowanie Indywidualnego Programu Usamodzielnienia, który powinien podlegać stałemu monitorowaniu i zakładać wprowadzanie modyfikacji.

Program usamodzielnienia tworzony jest w oparciu o diagnozę potrzeb i problemów wychowanka. Ważne jest, by asystent usamodzielnienia miał wsparcie merytoryczne w zespole zajmującym się realizacją podobnych programów, by mógł na spotkaniach takiego zespołu omawiać bieżące problemy w postępowaniu, konsultować merytoryczne wątpliwości, uzyskiwać informacje o alternatywnych rozwiązaniach, czy ofertach wsparcia dla wychowanków.

Model pracy asystenta usamodzielnienia.

Asystent usamodzielnienia jest osobą prowadzącą pracę z wychowankami przygotowującymi się do opuszczenia opieki zastępczej. W realizacji swoich zadań współpracuje z opiekunami zastępczymi, wychowawcami w placówce, rodziną naturalną wychowanka i szkołą.

Model ten opiera się na:

- indywidualnej pracy z wychowankiem,
- prowadzeniu tej pracy w środowisku wychowanka,
- budowaniu wokół wychowanka platformy współpracy (rodzina naturalna, opiekunowie, pracownik socjalny z PCPR, organizacje pozarządowe, zakłady doskonalenia zawodowego, firmy zainteresowane organizacją praktyk i staży zawodowych, młodzieżowe agencje pracy),
- planowaniu pomocy wspólnie z wychowankiem, budowaniu indywidualnego programu usamodzielnienia,

Rekrutacja wychowanków:

Asystent usamodzielnienia zawiera indywidualny kontrakt z wychowankiem (14-15 lat) i spotyka się z nim min. 1-2 razy w tygodniu. Początkowe spotkania poświęcone są nawiązaniu kontaktu i diagnozie problemów życiowych. Asystent jest osobą z zewnątrz placówki czy rodziny zastępczej, zatrudnioną przez PCPR, OPS lub organizację pozarządową w ramach realizowanych programów usamodzielniania wychowanków. Ważne jest, by zadania asystenta usamodzielnienia nie pokrywały się z obowiązkami, kuratora czy pracownika socjalnego przyznającego wsparcie finansowe.

Umiejętności i kompetencje asystenta

Warunkiem zatrudnienia asystenta do prowadzenia programu usamodzielnienia według prezentowanego modelu, jest przejście 250 godz. szkolenia i uzyskanie certyfikatu w zakresie asysty usamodzielnienia.

Wymagane wykształcenie:

- wykształcenie wyższe kierunkowe (pedagogika, psychologia, socjologia, pomoc społeczna) lub policealne w kierunku pracy socjalnej,
- w przypadku osób nie posiadających wykształcenia wyższego wymagany jest staż pracy (z osobami wykluczonymi społecznie) min. 1 rok.

Dodatkowe wymagania:

- umiejętność planowania swojej pracy, odpowiedzialność,
- niekaralność za przestępstwa umyślne lub umyślne przestępstwa skarbowe,
- znajomość zagadnień i problematyki wykluczenia społecznego,
- znajomość regulacji prawnych z zakresu pomocy społecznej oraz z obszaru rynku pracy,
- znajomość specyfiki danego rynku wsparcia (wiedza o instytucjach i organizacjach świadczących pomoc młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym),
- znajomość zagadnień z zakresu metod aktywnego poszukiwania pracy.

Ewaluacja pracy asystenta usamodzielnienia.

W modelu zakładamy pracę zespołową. Asystenci usamodzielnienia działający w danym powiecie, tworzą zespół, który spotyka się regularnie na zebrania służące omawianiu wychowanków, wymianie informacji o możliwościach szkoleń, praktyk, zajęć dodatkowych oraz omawianiu przebiegu prowadzonych procesów usamodzielnienia. Zespół wspólnie analizuje trudniejsze przypadki, udziela swoim członkom informacji zwrotnych, pomaga w rozwiązywaniu sytuacji kryzysowych, wspólnie poszukuje optymalnych rozwiązań. W miarę możliwości, korzysta też z zewnętrznego superwizora np. raz w miesiącu. Okresowo zespół wspólnie ocenia efekty pracy poszczególnych członków zespołu. Każdy asystent prowadzi dokumentację swojej pracy, która również podlega ocenie zespołu. Podmiot prowadzący procesy usamodzielnienia wyznacza osobę, której zadaniem jest monitorowanie pracy asystentów oraz przyjmowanie uwag, postulatów czy skarg odbiorców.

Wskaźniki służące do oceny pracy asystentów:

a) twarde:

- regularność spotkań,
- częstotliwość i czas trwania spotkań,
- zawarcie kontraktu z wychowankiem (II etap pracy)
- kontakty z ważnymi osobami dla wychowanka,

b) miękkie:

- ocena stopnia zaufania wychowanka do asystenta,
- ocena celowości spotkań (na ile podejmowane są istotne tematy),
- ocena programu usamodzielnienia,
- ocena stopnia realizacji zakładanych celów,

Superwizja

Superwizja stanowi ważny element zwiększania efektywności pracy asystentów. Pełni rolę edukacyjną, wspierającą rozwój zawodowy asystentów, służy korekcie pracy prowadzonej w oparciu o więź emocjonalną, wprowadza dodatkowy wymiar analizy pracy: standardy etyczne. Z uwagi na wymagane wysokie kwalifikacje superwizora, niektóre zespoły z małych miejscowości mogą mieć trudności w dostępie do superwizji. W związku z tym superwizja stanowi element zalecany we wdrażaniu modelu, nie jest jednak wymagane poddawanie pracy zespołu superwizji zewnętrznej.